

NUTQNI IDROK ETISH VA ISHLAB CHIQUARISH JARAYONLARINING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Raxmonova Nasiba Muhiddin qizi

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Xalq ta’limi bo‘limiga qarashli

44-maktab O‘zbek tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21472851>

Annotatsiya. Ushbu tezisda nutqni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlarining psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Inson nutqiy faoliyatining shakllanishida psixologik, lingvistik va kognitiv omillarning o‘zaro ta’siri yoritiladi. Nutqni qabul qilish, anglash, qayta ishlash va ifodalash jarayonlari zamonaviy psixolingvistik qarashlar asosida tahlil qilinib, nutq faoliyatining ichki mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, Lev Vygotskiy, Alexander Luriya va Willem Leveltning ilmiy qarashlari asosida nutqni idrok etish hamda ishlab chiqarish jarayonlarining nazariy asoslari yoritiladi. Mazkur tadqiqot natijalari psixolingvistikaning til ta’limi, kommunikativ faoliyat va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalaridagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, nutq, nutqni idrok etish, nutq ishlab chiqarish, til, tafakkur, kognitiv jarayon, kommunikatsiya.

Abstract. This thesis analyzes the psycholinguistic characteristics of speech perception and speech production processes. It examines the interaction of psychological, linguistic, and cognitive factors involved in human speech activity. The processes of speech perception, comprehension, processing, and expression are analyzed based on contemporary psycholinguistic approaches, revealing the internal mechanisms of speech activity. Furthermore, the theoretical foundations of speech perception and speech production are discussed through the scientific perspectives of Lev Vygotsky, Alexander Luria, and Willem Levelt. The study highlights the significance of psycholinguistic research in the fields of language education, communicative competence development, and natural language processing technologies.

Keywords: psycholinguistics, speech, speech perception, speech production, language, thinking, cognitive process, communication.

Kirish. Bugungi tilshunoslikda psixolingvistika inson nutqiy faoliyatining psixologik va kognitiv asoslarini o‘rganuvchi muhim fanlararo yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur fan til va tafakkur, ong va nutq, shuningdek, kommunikativ faoliyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tadqiq etadi. Axborot texnologiyalari va sun‘iy intellekt tizimlarining jadal rivojlanishi sharoitida inson nutqini qanday qabul qilishi va qanday shakllantirishi masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki nutqni idrok etish va ishlab chiqarish mexanizmlarini o‘rganish til ta’limi, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarini takomillashtirish uchun muhim nazariy asos yaratadi. Nutqni idrok etish insonning eshitilgan yoki o‘qilgan axborotni qabul qilishi, uni anglash va mazmuniy jihatdan qayta ishlashi jarayonidir. Ushbu jarayonda nutq signali dastlab sezgi organlari orqali qabul qilinadi, keyinchalik esa miyada fonetik, leksik, grammatik va semantik bosqichlarda tahlil qilinadi. Natijada inson nafaqat til birliklarini taniydi, balki ularning umumiy mazmunini anglaydi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutqni idrok etish passiv jarayon emas, balki faol kognitiv faoliyatdir. Inson nutqni tushinishda o‘zining avvalgi bilimlari,

tajribasi va kommunikativ vaziyatdan foydalanadi. Shu sababli bir xil nutqiy birlik turli shaxslar tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Nutq ishlab chiqarish esa inson ongida shakllangan fikrning til vositalari yordamida ogʻzaki yoki yozma shaklda ifodalanish jarayonidir. Ushbu jarayon bir necha bosqichda amalga oshadi: muloqot maqsadining shakllanishi, fikrni rejalashtirish, kerakli til birliklarini tanlash, grammatik tuzilmani yaratish va nutqni artikulyatsiya qilish. Psixolingvistika rivojida Lev Vygotskiyning nutq va tafakkur munosabatlari haqidagi qarashlari muhim oʻrin tutadi. Olim nutqning ijtimoiy xarakterga ega ekanligini va tashqi nutqning keyinchalik ichki nutqqa aylanishini taʼkidlaydi. Alexander Luriya esa nutq faoliyatining neyropsixologik asoslarini tadqiq qilib, nutq jarayonlari bosh miyaning turli funksional tizimlari hamkorligida amalga oshishini asoslab berdi. Nutq ishlab chiqarish mexanizmlarini tushuntirishda Willem Levelt modeli alohida ahamiyatga ega. Mazkur modelga koʻra, nutq shakllanishi konseptual rejalashtirish, leksik tanlash, grammatik kodlash va artikulyatsiya bosqichlaridan tashkil topgan murakkab kognitiv jarayondir. Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar nutqni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlari oʻzaro bogʻliq ekanligini koʻrsatmoqda. Inson muloqot jarayonida bir vaqtning oʻzida ham nutq yaratadi, ham suhbatdosh nutqini qabul qilib, unga mos javob shakllantiradi. Bu esa nutq faoliyatining yagona kommunikativ tizim sifatida namoyon boʻlishini koʻrsatadi.

Xulosa qilib aytganda, nutqni idrok etish va ishlab chiqarish jarayonlari insonning psixik, lingvistik va kognitiv faoliyatining murakkab uygʻunlashuvi natijasidir. Ushbu jarayonlarni psixolingvistik nuqtai nazardan oʻrganish til va tafakkur munosabatlarini chuqurroq anglash, nutq faoliyatining ichki mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Vygotskiy, Luriya va Levelt nazariyalari asosida olib borilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, inson nutqi faqat til birliklari yigʻindisi emas, balki ijtimoiy tajriba, kognitiv jarayonlar va miya faoliyati bilan bogʻliq murakkab tizimdir. Shu sababli psixolingvistik tadqiqotlar til taʼlimi, kommunikatsiya va zamonaviy texnologiyalar rivojida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: The MIT Press.
2. Luria, A. R. (1976). *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
4. Harley, T. A. (2014). *The Psychology of Language: From Data to Theory*. 4th ed. New York: Psychology Press.
5. Field, J. (2004). *Psycholinguistics: The Key Concepts*. London: Routledge.
6. Clark, H. H. (1996). *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Ахутина, Т. В. (2002). *Нейролингвистический анализ динамической афазии*. Москва: Терра.
8. Леонтьев, А. А. (2003). *Основы психолингвистики*. Москва: Смысл.